

Касаткіна Марина Володимирівна,
*асистент кафедри економіки підприємства Технологічного інституту
Східноукраїнського національного університету імені В. Даля (м. Северодонецьк)*

ОЦІНКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ХІМІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ: МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ

Розглянуто існуючі підходи й методи оцінки конкурентоспроможності підприємства. Запропонована рівнева класифікація характеристик конкурентоспроможності. Обґрунтовані рекомендації з удосконалення оцінки конкурентоспроможності підприємств хімічної промисловості з урахуванням специфіки їх діяльності.

Ключові слова: конкурентоспроможність підприємства, оцінка, метод, критерії, характеристики, хімічна промисловість.

Постановка проблеми в загальному вигляді. З огляду на мету оцінки власної конкурентоспроможності підприємства можуть використовувати кілька методів розрахунку її рівня. Визначальним серед них слід обирати той, що якнайповніше враховуватиме порівняльні особливості діяльності, умови функціонування та тенденції розвитку галузі.

Сучасні умови функціонування вітчизняних підприємств вимагають об'єктивності, повної обґрунтованості та виваженості при ухваленні стратегічних рішень. Невід'ємним етапом процесу розробки та реалізації ділової стратегії підприємства є оцінка рівня його конкурентоспроможності. В сучасній економічній науці відсутня єдина для всіх галузей національної економіки методика визначення цього показника. Натомість пропонуються різноманітні підходи розрахунку конкурентоспроможності підприємства, кожен з яких має свої методичні особливості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Методичні аспекти оцінки конкурентоспроможності підприємства активно вивчаються багатьма науковцями-економістами. Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про те, що це питання є достатньою мірою висвітленим, але багатогранність діяльності підприємства та мінливість зовнішнього середовища вимагають постійного вдосконалення вже існуючих методів. Про це свідчать праці таких науковців, як Воронкова А.Е. [1, 2], Градов О.П. [3], Журан О.А. [4], Клименко С.М., Омеляненко Т.В., Барабась Д.О., Дубров О.С., Вакуленко А.В. [5], Кошеленко В. [6], Кучер В.А. [7], Малюга Л. [8], Мошнов В.А. [9], Павлова В.А. [10], Парсяк В., Дибач І. [11], Петешова Т.А. [12], Редченко К.І. [13], Рзаєв Г.І. [14], Титаренко В.Є. [15], Хамініч С. [16], Штейн О.І. [17].

Всі автори звертають увагу на важливість та необхідність визначення конкурентоспроможності підприємства. В окремих роботах розглядаються теоретичні аспекти зазначеного питання, в інших пропонуються практичні підходи для конкретної галузі промисловості або національної економіки, уточнюються існуючі методи з урахуванням розміру підприємства.

Не вирішені раніше питання, що є частиною загальної проблеми. Галузеві особливості функціонування підприємств національної економіки, домінуючі рухомі сили галузі, різний рівень інтенсивності конкурентної боротьби потребують диференціації оцінювання конкурентоспроможності підприємства. Вважаємо, що більш

точну оцінку конкурентоспроможності можна отримати за умови додаткового врахування рис, притаманних лише тій галузі, до якої належить те чи інше досліджуване підприємство.

Мета та завдання статті. Мета цієї статті полягає в дослідженні та систематизації відомих методів оцінки конкурентоспроможності підприємств та розробці рекомендацій щодо їх адаптації з урахуванням специфіки хімічної промисловості. Великотоннажні виробництва аміаку та азотних мінеральних добрив є структуроутворюючими, експорт їх продукції становить третину всього експорту хімічної промисловості, тому більшу увагу приділено саме азотній підгалузі.

Основний матеріал. Теоретичні дослідження існуючих підходів та методів оцінки конкурентоспроможності дозволили зробити висновок про відсутність єдиного підходу щодо його застосування в усіх галузях економіки. На нашу думку, представлений в науковій літературі спектр методик є достатньою базою, певні підходи та методи якої за необхідності уточнюються та доповнюються відповідно до тих чи інших особливостей функціонування підприємств окремих галузей.

Відмінності у пропонованих підходах та визначеннях викликані розмаїттям наукових інтересів дослідників. Так, у роботах Воронкової А.Е. [1, 2] мова йде про конкурентоспроможний потенціал підприємства, для оцінки якого автором запропонований власний підхід до розрахунку інтегрального показника та зроблений висновок про наявність ефекту синергізму.

Про методику оцінки конкурентного статусу підприємства мова йде у відомому посібнику О.П. Градова [3, с.124-129]. Оцінка конкурентного статусу фірми формується з визначення рівня стратегічного потенціалу фірми як на кожному етапі життєвого циклу її конкурентної переваги, так і в цілому, впливу детермінантів «національного ромбу» та сукупного впливу внутрішніх і зовнішніх чинників.

Задля визначення конкурентної позиції пропонується використання комплексу матричних методів, до яких відносяться матриця «Зростання галузі/Частка ринку» (модель BCG), матриця «Привабливість галузі/Позиція в конкуренції» (модель GE/McKinsey), матриця спрямованої політики або «Привабливість галузі/Конкурентоспроможність» (модель Shell/DPM), матриця «Стадія розвитку ринку/Конкурентна позиція» (модель Hofer/Schendel), матриця «Стадія життєвого циклу продукції/Конкурентна позиція» (модель ADL/LC) тощо [5, с. 343-345; 13 с. 140-163]. Ці методи знайшли широке застосування в стратегічному плануванні, аналізі поточного стану та перспектив на майбутнє.

Окремо виділяється графічний метод, що являє собою побудову багатокутника конкурентоспроможності (пелюсткової діаграми). Серед його переваг називають простоту та наочність [5, с. 343-344]. За кожною віссю закріплюється певний критерій або чинник конкурентоспроможності. Наприклад, в публікації [11, с. 57] розглянуто вісім факторів, в [12, с.914] – п'ять. Кількісне визначення рівня конкурентоспроможності підприємства Петешова Т.А. [12] пропонує через розрахунок площі отриманого багатокутника. У роботі [9] автор наводить шість найбільш значущих аспектів, висвітлює алгоритм їх кількісного розрахунку та висуває ідею графічної інтерпретації моделі у вигляді піраміди, основою якої є вже згаданий багатокутник конкурентоспроможності, а висотою обрана частка ринку, отже рівень конкурентоспроможності визначає об'єм отриманої піраміди.

Іноді конкурентоспроможність підприємства ототожнюють з конкурентоспроможністю його продукції, вважаючи що це є головною передумовою

успіху підприємства на ринку [5, с. 347]. Дійсно, це один з ключових чинників успіху підприємства на ринку. За умови сталого зовнішнього середовища і постійного вдосконалення якісних та цінових характеристик свого продукту рівень конкурентоспроможності продукції можна прийняти за конкурентоспроможність підприємства в цілому. Але сучасна як національна, так і світова економіки відрізняються досить високим рівнем нестабільності, значним поширенням інтеграційних процесів, що призводить до необхідності корегування цілей підприємства, використання нових методів управління і тому лише конкурентоспроможна продукція не відбиватиме справжніх позицій підприємства.

Одним з комплексних методів оцінки конкурентоспроможності є метод, що ґрунтується на теорії ефективної конкуренції. Він часто згадується різними науковцями, наприклад, [5, с. 352; 16, с. 59; 17, с. 219]. Згідно з ним виділяється чотири групи критеріїв: ефективності виробничої діяльності, фінансового положення підприємства, ефективності організації збуту та просування товару на ринку, конкурентоспроможності продукції. Кожен з критеріїв складається з ряду певних показників, кількість яких може змінюватися. Якщо автори [16, 17] в своїх роботах наводять цей метод, щоб вказати на його недоліки та певну недостатність, то Малюга Т.М. [8] робить спробу адаптувати цей метод під визначення конкурентоспроможності підприємств сільського господарства, особливість якої полягає у відмінності вагових коефіцієнтів кожного з критеріїв від зазначених у першоджерелах.

Іншим не менш цікавим методом є метод, що базується на аналізі порівняльних переваг підприємств-конкурентів. Наприклад, в [5, с. 347] увага звертається на те, що оцінювання рівня конкурентоспроможності може відбуватися за такими перевагами: виробничі витрати, норма прибутку, обсяг продажу, ринкова частка. Аналітичні дослідження Рзаєва Г.І. [14] показали, що перелік цих показників може бути значно більшим.

Частина авторів звертає увагу на галузеві особливості та пропонує певні методики оцінки конкурентоспроможності підприємства, наприклад, в целюлозо-паперовій галузі [15] із визначенням резерву конкурентоспроможності, виробництві споживчих товарів [10] та резино-технічних виробів [4].

За підсумком проведених теоретичних досліджень можна проаналізувати можливість застосування розглянутих методів для оцінки конкурентоспроможності підприємств хімічної промисловості (табл. 1).

Отже, проведений аналіз свідчить про те, що за певних умов для оцінки конкурентоспроможності підприємств хімічної промисловості може використовуватися кожен із зазначених методів. Але сучасні особливості їх діяльності все ж вимагають включення до процесу оцінки тих характеристик, що їх відбиватимуть.

Перш ніж перейти до особливостей оцінки конкурентоспроможності підприємств хімічної промисловості, слід звернути увагу на таке питання, як вагомість критеріїв (характеристик, показників). Більшість науковців схиляється до використання експертного методу для визначення вагомих коефіцієнтів критеріїв оцінки конкурентоспроможності підприємств. У якості альтернативи цікаві ідеї висувують Штейн О.І. та Кошеленко В. Наприклад, в [17, с. 222] автор пропонує визначати вагові коефіцієнти шляхом вирішення регресійної задачі підбору їх значень відповідно до значення, що спостерігається по долі продукції підприємства в сукупному продажі усіх підприємств, що порівнюються, та темпу росту/зменшення питомої ваги підприємства в сукупному продажі.

Таблиця 1 – Аналіз методів оцінки конкурентоспроможності підприємств хімічної промисловості

Метод	Можливість застосування в хімічній промисловості
Графічний	– «+» – простота та наочність методу дозволяють оцінити положення підприємства за окремим показником (характеристикою) відносно конкурентів; – «-» – застосування значної кількості характеристик щодо оцінки рівня конкурентоспроможності підприємств досліджуваної галузі може нівелювати його наочність.
Матричний	– «+» – дозволяє визначити конкурентну позицію підприємства на ринку відносно інших учасників та спрямовує у виборі відповідної стратегії поведінки; – «-» – конкурентоспроможність не може визначатися лише часткою ринку, що належить підприємству (матриця BCG), більш складні моделі потребують попереднього визначення конкурентної позиції або конкурентоспроможності за відсутності узагальненої методики їх визначення.
Метод, що базується на оцінюванні конкурентоспроможності продукції	– «+» – його можна дотримуватись для оцінки конкурентоспроможності підприємства, якщо успішність його діяльності ототожнюється з успішністю продукції, що ним випускається, на певних ринках; – «-» – сучасні умови функціонування досліджуваних підприємств викликають необхідність оцінювання їх конкурентоспроможності за більшою кількістю характеристик.
Метод, що базується на теорії ефективної конкуренції	– «+» – оцінка певних видів діяльності підприємства, що відбивають рівень використання наявних ресурсів, та конкурентоспроможності його продукції в комплексі дають уявлення про конкурентоспроможність підприємства; – «-» – зовсім не враховується вплив зовнішніх чинників конкурентоспроможності, низка яких на сьогодні є визначальними (наприклад, для азотної підгалузі це ціна основної сировини – імпортованого природного газу, та кон'юнктура світового ринку мінеральних добрив)
Метод, що базується на аналізі порівняльних переваг підприємств-конкурентів	– «+» – вважається простим у використанні, більш конкурентоспроможним визнається підприємство з вищим рівнем за конкурентними перевагами, що розглядаються; – «-» – окрім переваг підприємству необхідно оцінити й свої слабкі місця для визначення подальших дій. Динамізм зовнішнього середовища, активний розвиток інноваційних процесів, впровадження нових форм та методів управління призводять до неможливості одночасного врахування всіх переваг, бо вони можуть як з'являтися, так само й втрачати цей статус, що особливо характерно для поточного етапу розвитку хімічної промисловості

У свою чергу, в [6, с. 39] зазначається, що для цінових та об'ємних факторів конкурентоспроможності підприємства вагові коефіцієнти повинні відповідати структурі споживання виробничих ресурсів та структурі випуску продукції. Але в рамках даного дослідження будемо дотримуватися експертного підходу, попередньо перевіряючи експертні оцінки за певними методиками.

Зауважимо, що оцінка конкурентоспроможності набирає повноти за умов врахування не лише кількісних, а й якісних показників діяльності підприємств. Це дозволяє більш точно та об'єктивно визначити конкурентоспроможність підприємства та визначити його позиції щодо конкурентів.

При детальному розгляді специфіки функціонування підприємств азотної підгалузі хімічної промисловості виявилося, що рівень ефективності їх діяльності значною мірою залежить як від внутрішніх, так і від низки зовнішніх чинників, особливо інституційних, наявність яких згадані методи не передбачають. Тому з метою вдосконалення підходу щодо оцінки рівня конкурентоспроможності таких підприємств запропоновано визначення кола кількісних і якісних характеристик, що якнайповніше враховують їх сучасні особливості, з подальшим їх групуванням за рівнем значущості

Розділ 3 Інновації у маркетингу та маркетинг інновацій

та наданням ним певних вагових коефіцієнтів з використанням експертного методу.

В результаті практичних досліджень була сформована наступна піраміда характеристик оцінки конкурентоспроможності підприємств-виробників азотної продукції.

Рисунок 1 – Рівнева піраміда характеристик оцінки конкурентоспроможності підприємств хімічної промисловості

Розподіл вказаних характеристик за рівнями не є випадковим, він зумовлений сучасним станом азотної підгалузі хімічної промисловості.

Перший рівень характеристик свідчить про те, що на сьогодні найбільш значущим є витратний чинник. Відомо, що азотна промисловість України, головним матеріальним ресурсом якої є природний газ, працює на імпортній сировині. Питомі витрати природного газу, які можна вважати показником рівня технічного розвитку та технологічної досконалості виробництва, для виробництва 1 т аміаку на вітчизняних підприємствах коливаються від 0,9 до 1,2 тис. м³. Непрозорі механізми встановлення ціни на природний газ російського походження, додаткові витрати, що входять до структури його ціни для вітчизняних підприємств на території України мають суттєвий вплив на рівень витрат підприємства (наприклад, в собівартості 1 т аміаку витрати на природний газ становлять 85-90%). Тому така характеристика, як доступ підприємств до дешевих сировинно-енергетичних ресурсів набуває неабиякої важливості. Яскравим прикладом тут є суттєве підвищення конкурентоспроможності окремих вітчизняних підприємств азотної підгалузі навесні 2011 р. в результаті домовленостей їх власника про поставку 4 млрд м³ природного газу за ціною 170 дол. за 1 тис. м³ (при тому, що ціна російського газу для України на сьогодні становить 390 дол. за 1 тис. м³). За попередніми оцінками, при поставках газу по такій ціні середня собівартість при виробництві аміаку знизиться до 190 дол./т (-41,5%), карбаміду – 140 дол./т (-55,98%) і аміачної селітри – 100 дол./т (-65,5%).

Ознакою, що об'єднує показники другого рівня є особливості виробничої та комерційної діяльності. Продукція, що виробляється азотними підприємствами, є стандартизованою, не потребує будь-яких відмінностей зовнішнього вигляду або необхідності післяпродажного обслуговування, тому виробники за цією характеристикою можуть конкурувати одне з одним через маніпулювання вмісту поживної речовини в складі готових мінеральних добрив (в даному випадку це азот).

Формування цінової політики підприємства набуває додаткової вагомості в умовах економічної кризи. Ця характеристика свідчить про ступінь гнучкості підприємства, його цінову стратегію та очікування.

Як вже згадувалося раніше, вітчизняна азотна промисловість характеризується високим рівнем експортної орієнтованості. Тому є високочутливою до кон'юктурних коливань зовнішніх ринків готової продукції, отже, ті підприємства які втримуються в таких умовах є більш конкурентоспроможними.

Прибуток та рентабельність виробництва продукції відбивають рівень ефективності господарської діяльності підприємства та є однією з об'єктивних характеристик його конкурентоспроможності.

Форми і методи державної підтримки сільгоспвиробників, як основних споживачів азотної продукції, в умовах суттєвої обмеженості внутрішнього ринку, є додатковою інституційною характеристикою, що може мати як однаковий, так і диференційований вплив на підприємства підгалузі.

Третій рівень характеризує резерви, що дозволяють підприємствам більш вільно лавірувати в нестійких умовах внутрішнього та зовнішнього середовища. Наприклад, наявність матеріальних запасів та запасів готової продукції дозволяють деякий час втримати свої позиції в умовах різких коливань цін на сировину або готову продукцію. Результативність інноваційно-інвестиційної діяльності в умовах стійкого зростання цін на стратегічні енергетичні ресурси набуває великого значення шляхом розробки та впровадження на підприємствах енергозберігаючих заходів.

Запропонований перелік характеризує конкурентоспроможність підприємств на внутрішньому ринку. Для розрахунку цього показника на зовнішньому ринку доцільно включати додаткові групи характеристик, які, наприклад, відбивають умови транспортування, ступінь вразливості до протекціоністських дій інших держав тощо.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розробок. В останні роки внутрішня і зовнішня ситуація у виробництві та споживанні азотної продукції постійно змінюється, тому відповідно до неї склад визначеного кола характеристик, розподіл їх на певні групи та вагові коефіцієнти мають уточнюватися. Це сприятиме отриманню більш об'єктивної оцінки рівня конкурентоспроможності та розробці системи адекватних заходів щодо її підвищення.

Перспективи подальших розробок полягають в практичних розрахунках конкурентоспроможності кожного з вітчизняних виробників азотних мінеральних добрив за визначеним колом характеристик з обґрунтуванням вагових коефіцієнтів шляхом використання експертного методу.

1. Воронкова А. Концепція управління конкурентоспроможним потенціалом підприємства / А. Воронкова // Економіст. – 2007. – № 8. – С. 14-17.
2. Воронкова А.Е. Конкурентоспроможність підприємства: механізм управління та діагностика / А.Е. Воронкова // Економіка промисловості. – 2009. – № 3. – С. 133-137.
3. Экономическая стратегия фирмы : учеб. пособие / под ред. А.П. Градова – 3-е изд., испр. – СПб. : СпецЛит, 2000. – 589 с.
4. Журан О.А. Умови формування характеристик конкурентоспроможності підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємством» / О.А. Журан. – Одеса, 2006. – 21 с.
5. Управління конкурентоспроможністю підприємства : навч. посіб. / С.М. Клименко, Т.В. Омеляненко, Д.О. Барабась, О.С. Дуброва, А.В. Вакуленко. – К. : КНЕУ, 2008. – 520 с.
6. Кошеленко В. Рейтинговые сопоставления конкурентоспособности предприятий:

Розділ 3 Інновації у маркетингу та маркетинг інновацій

возможности совершенствования / В. Кошеленко // Економіст. – 2010. – № 1. – С. 36-40.

7. Кучер В.А. Механізм стратегічного планування конкурентоспроможності промислового підприємства / В.А. Кучер // Економіка промисловості. – 2009. – № 3. – С. 151-157.

8. Малюга Л. Оцінка конкурентоспроможності аграрних підприємств / Л. Малюга // Економіст. – 2009. – № 9. – С. 50-53.

9. Мошнов В.А. Комплексная оценка конкурентоспособности предприятия В.А. Мошнов. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.cfin.ru/management/strategy/estimate_competitiveness.shtml

10. Павлова В.А. Стратегія забезпечення конкурентоспроможності підприємств-виробників споживчих товарів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємством» / В.А. Павлова. – Донецьк, 2006. – 36 с.

11. Парсяк В. Аналітичні передумови управління конкурентоспроможністю невеликих підприємств / В. Парсяк, І. Дибач // Економіст. – 2010. – № 8. – С. 59-59.

12. Петешова Т.А. Методичні підходи до оцінки рівня конкурентних переваг і конкурентоздатності підприємства / Т.А. Петешова // Економіка: проблеми теорії та практики : збірник наукових праць. – Випуск 261: В 7 т. – Т. IV. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2010. – С. 908-918.

13. Редченко К.І. Стратегічний аналіз у бізнесі : навчальний посібник. Видання 2-ге, доповнене. – Львів : Новий світ-2000, 2003. – 272 с.

14. Рзаєв Г.І. Показники оцінки конкурентоспроможності підприємств, їх переваги та недоліки // Вісник Хмельницького національного університету. Т.1. Економічні науки. – 2009. – № 2. – С. 77-80.

15. Титаренко В.Є. Оцінювання та розвиток конкурентоспроможності промислових підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємством» / В. Є. Титаренко. – Львів, 2005. – 20 с.

16. Хамініч С. Методика інтегральної оцінки рівня конкурентоспроможності промислового підприємства / С. Хамініч // Економіст. – 2006. – № 10 (240). – С. 59-61.

17. Штейн О.И. Оценка интегральной конкурентоспособности предприятий / О.И. Штейн // Вісник СевДТУ. Вип. 92: Економіка і фінанси: зб. наук. пр. – Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2008. – С. 218-223.

М.В. Касаткіна

Оценка конкурентоспособности предприятий химической промышленности: методические аспекты

Рассмотрены существующие подходы и методы оценки конкурентоспособности предприятия. Предложена уровневая классификация характеристик конкурентоспособности. Обоснованы рекомендации по совершенствованию оценки конкурентоспособности предприятий химической промышленности с учетом специфики их деятельности.

Ключевые слова: конкурентоспособность предприятия, оценка, метод, критерии, характеристики, химическая промышленность.

M.V. Kasatkina

Estimation of competitiveness of enterprises of chemical industry: methodical aspects

Existent approaches and methods of estimation of competitiveness of enterprise are considered. Thrown out suggestions about level classification of descriptions of competitiveness. Offered to recommendation on perfection of estimation of competitiveness of enterprises of chemical industry taking into account the specific of their activity.

Keywords: competitiveness of enterprise, estimation, method, criteria, descriptions, chemical industry.

Отримано 17.04.2011 р.